

Oponentský posudek na disertační práci Mgr. Michala Chocholatého „Vyhlazovací sektor Treblinky v druhé funkční fázi v porovnání se sobiborským sektorem smrti“

Fenoménem holocaustu, zvláště pak jeho poslední fázi, tzv. konečnému řešení, se historikové vzhledem k jeho závažnosti zabývají již po sedm desetiletí, fakticky téměř bezprostředně od skončení druhé světové války. Rozsah jejich produkce směrem k přítomnosti je mimořádně rozsáhlý a těžší z otevřenosti prakticky všech dochovaných archivních pramenů, komplementovaných memoáry přeživších a záznamy jejich paměti prováděných institucionálně, zejména po nástupu orální historie. Není proto nikterak jednoduché najít v ní volný prostor i neotřelý úhel pohledu pro nové a smysluplné zpracování. Úvodem je třeba konstatovat, že M. Chocholatý takový prostor našel, a to v problematice vyhlazovacích táborů, konkrétně Treblinky a Sobiboru, byť v historiografii holocaustu náleží k poměrně značně frekventovaným tématům. V předložené práci je z vícerych hledisek zkoumán „provoz“ vyhlazovacího tábora Treblinka v relativně krátkém čase, v němž však jeho „výkonnost“ zastiňovala jiné tábory, např. Osvětim, jež je vnímána jako symbol holocaustu. Apokalypsa holocaustu se tak v Treblince odehrávala v komprimované podobě a její obeznané a přesvědčivé zachycení je jednou ze silných stránek předkládané práce.

Doktorská disertace M. Chocholatého je založena na dlouhodobém výzkumu. Opírá se o důkladnou znalost mimořádně rozsáhlého, kvalifikovaně a reprezentativně zvoleného souboru relevantní historiografické produkce vydané nejen v češtině, nýbrž i v němčině, angličtině a polštině (i v ruštině). Ve svých závěrech se však především opírá o vlastní výzkum, nesporně náročný nejen jeho šíří, realizovaný zejména v polských archivech (ve Varšavě v Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego a v Muzeu Historii Żydów Polskich POLIN, jehož prostřednictvím mohl M. Chocholatý pracovat s prameny uloženými ve sbírkách institucí v USA, dále v Lublinu – Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, v němž badatelsky vytěžil mj. kopie dokumentů z německých archivů, a to z Bundesarchiv Ludwigsburg a ze Staatsarchiv München). Provedl též základní průzkum v izraelských archivech (The Ghetto Fighters' House Archives a Yad Vashem Archives v Jeruzalémě). Ocenit je třeba i řadu rozhovorů, které M. Chocholatý měl možnost vést s mnohými pamětníky při různých setkáních, jejichž záznamy jsou, jak předpokládám, v jeho osobním archivu. Ve snaze komplementovat profil příslušníků jednotek SS zajišťujících „chod“ Treblinky pracoval též s příslušnými svazky edice dokumentující jednotlivé procesy s NS-zločinci.

Povaha pramenného materiálu, s nímž M. Chocholatý pracoval, přináší řadu specifických interpretačních problémů daných jejich vznikem. Jedná se totiž především o ego-dokumenty

vzniklé s větším či menším časovým odstupem. Je proto na místě ocenit, že M. Chocholatý s nimi pracoval obeznaně a obezřetně, Na jejich základě průkazně dokumentoval profilující jevy a skutečnosti, prokreslující ve všech stěžejních rovinách fenomén mechanismu hromadných vražd v Treblince, profily těch, kteří jej uváděli v chod, i profily obětí. Na druhé straně však M. Chocholatý, snad ve snaze zajistit co nejvyšší míru autentičnosti textu, poněkud častěji upřednostňoval přímou citaci z výpovědí jednotlivých aktérů před vlastní interpretací.

V úvodu předkládané práce jsou vymezeny přístupy ke zpracování tématu a jeho konceptualizace. Hlavním cílem této práce je analýza jednoho segmentu vyhlazovacího tábora, a to tzv. tábora (sektoru) smrti, jako specifického mikroprostoru určeného pro bezprostřední likvidaci Židů po příjezdu transportu a zcizení toho posledního, co ještě měli, a to z několikaúhlu pohledu, zejména topografického, z pohledu obětí a pohledu pachatelů. Odpovědi na tyto cíle, které můžeme pokládat za badatelské otázky, jsou vloženy do příslušných kapitol práce a shrnuty v jejím závěru. Z relevantních metod historického bádání je v předkládané práci uplatněna v první řadě metoda komparativní, jíž jsou zjišťovány shody a specifčnosti „sektoru smrti“ v Treblince a Sobiboru.

Struktura disertace vychází z vývojových fází vyhlazovacího tábora Treblinka, jejichž charakteristika je vložena do úvodní části práce. Těžiště předkládané disertace pak spočívá v analýze tzv. druhé funkční fáze Treblinky, v níž je pojednáno především o vězeňském personálu (Němci-příslušníci SS a Ukrajinci), o vězeňských židovských komandech a o vzpouře v obou komparovaných táborech. Na ni navazuje druhá část, která shrnuje výsledky archeologických průzkumů území někdejšího treblinského „tábora smrti“ a popisuje techniku likvidace deportovaných Židů (zplynování, zpopelnění, technické zázemí židovských vězeňských komand). Poslední část je pojata jako exkurz a zabývá se epidemií tyfu, obecněji hygienickými poměry v táboře, dále pak reflexí reality „tábora smrti“ židovskými oběťmi, vězeňským personálem a tzv. třetími osobami z řad židovských vězňů, které se na cestě do některého z koncentračních táborů dostaly do bezprostřední blízkosti Treblinky.

Ve zvolené struktuře se skrývá jisté úskalí, jímž je rozpojení tematických celků, což je patrné již v obsahu práce (viz 5.3 a 8.2 a 10.1.; 5.4 a 8.3 a 10.2). Obdobně je tomu i v částech některých podkapitol, které by spíše měly být včleněny do tematizovaného již celku (např. epizoda se zástupcem generálního velitele Treblinky Kurtem Franzem na s. 110-111, byť se odehrála v uzavřeném prostoru „horního tábora“, by věcně náležela spíše do podkapitoly 4.1 (Personál). V ní by se ostatně lépe vyjímaly i výroky Stangla a Wirtha (poz. 516 na s. 112), které pro porozumění jejich psychice mají nemalou výpovědní hodnotu. I v jiné podkapitole

(5.1), která chce být komparací Treblinky a Sobiboru, se najdou četná překrývání s jinými částmi práce (např. 8.1), někdy dokonce opakování téhož (např. využívání prostor tzv. starých plynových komor v Treblince). Osobně bych proto dal přednost sevřenější tematizované formě, jakkoli je v literatuře tradiční: triádu místo činu – pachatelé – oběti, v jejímž rámci by komparace obou táborů, Treblinky a Sobiboru, byla také možná.

O pachatelích – německých a ukrajinských věznilích, nasbíral M. Chocholatý množství informací, jimiž je výstižně charakterizuje. Zajímavé by bylo zodpovědět otázku, z pramenného materiálu zřejmě dost obtížně zodpověditelnou, z jakých sociálních vrstev pocházeli, jaké bylo jejich vzdělání, civilní profese a sociální zázemí, jak se ideově formovali a co je vedlo k aktivnímu zaangażování se v program euthanasie, což je zjevně predestinovalo k převelení do vyhlazovacích táborů.

Důkladně je propracovaná podkapitola o vězeňských družinách (5.2) v Treblince. V případě tzv. dentistů se však opět objevuje překrývání, odbočuje se v ní k praxi v Sobiboru, o níž se již píše na předchozích stranách (s. 84n). Neméně důkladně je pojednáno o provozu plynových komor a o celkové režii likvidačního procesu, stejně jako o spalování těl obětí. Hodnota těchto kapitol nespočívá ani tak v přesném popisu více méně známé zrudné likvidační praxe, nýbrž v její konkretizaci autentickým svědectvím, které působí silně emotivně.

Jedna ze stěžejních kapitol se věnuje vzpourám vězňů v obou pojednávaných táborech a jejich vzájemnému srovnání. Úvodem je v ní pojednáno o pokusech jednotlivců, ale i skupin, o útěk (snad do této části by bylo patřičnější zařadit též jeden z těchto případů, o němž je zmínka na s. 80), ať již z transportů či např. podkopem z tábora. Pečlivě a uvážlivě jsou konfrontovány teze obsažené v historických zpracováních s výpověďmi nečetných přeživších účastníků vzpoury v obou táborech. Na důkladné heuristické základně je podrobně rekonstruována její příprava i průběh vzpour a náležitě je oceněn podíl povstalců z varšavského ghetta deportovaných do Treblinky, obdobně jako sovětských židovských válečných zajatců v Sobiboru. Přesvědčivě jsou též vyloženy jevy, jejichž kumulace vedla k zoufalému pokusu o prolomení izolace a o hromadný útěk. Tyto vzpoury jsou jistým mezníkem, otázkou je, zda urychlily rozhodnutí o ukončení „Operace Reinhardt“, či byly vyvolány, jak je v textu práce naznačeno, zejména obavami z likvidace vyhlazovacích táborů vzhledem k vývoji válečných událostí, nepříznivých pro Třetí říši. Citelná je, dle mého názoru, absence závěru této kapitoly, která by vyzvedla třeba jen symbolický význam obou vzpour.

Obsahem druhé části předkládané práce je modelování někdejší podoby „tábora smrti“. Jsou v ní shrnuty výsledky archeologických průzkumů a popsány jak plynové komory, tak

kremační rošty a prostory pro vězeňská komanda zajišťující provoz tohoto segmentu koncentračního tábora. Ocenění si zaslouží pokus o zachycení reality koncentračního tábora očima vězňených Židů. Byť vzorek osobních svědectví není příliš početný, je ve výkladu respektována táborová pozice pamětníka, tedy rozdíl pohledu a vnímání tábora toho, kdo byl v „dolním táboře“ a kdo byl v „táboru smrti“, neboť byla-li v prvním případě nějaká naděje, jakkoli zanedbatelná, v případě druhém dá se předpokládat beznaděj. Problematictější je pokus o totéž z pohledu vězňitelů, příslušníků SS. V reálném čase to umožňují jen výpovědi přeživších o jejich chování a jednání. V procesech s NS-zločinci však sami sebe viděli jinak, jak je konstatováno na příslušných místech.

Disertační práce podává obraz režimu v koncentračním táboru a do jisté míry zachycuje i „běžný denní život“ vězňů. Některé drobnosti vyvolávají otázky, např. v otázce přisunu vitamínů do „dolního tábora“ v Treblince. Kde „sedláci v okolí“ vzali citrony a pomeranče a Židé prostředky na jejich nákup? (s. 209-10). Zprávy mezi „horním“ a „dolním“ táborem měly písemnou formu. Jak se Židé dostali k papíru a psacím potřebám? (s. 221). Jak interpretovat záznam, že z „dolního tábora“ házeli chléb se zlatými mincemi Židům do „horního tábora“? (s. 224).

Formální stránka disertační práce odráží odpovědný přístup M. Chocholatého k jejímu vypracování, a to i po jazykové stránce, byť právě k ní mám několik výhrad. Označování něčeho za „zajímavé“ je hojně používáno v nevhodných souvislostech (např. že je „zajímavý“ poznatek, že ženské mrtvoly hoří lépe než muži“, s. 127 či „zajímavým rozdílem mezi Treblinkou a Sobiborem je umístění popravčího místa...“, s. 252). Pro Židy v koncentračním táboru bych nepoužíval nacistický krycí termín „vysídlenci“ (s. 137). Tzv. lázeň byla místem poprav, doporučoval bych tento pojem dávat do uvozovek nebo nahradit. Nemístné je přiznávat „exkluzivitu sektoru smrti“ (s. 252). Pro publikování by tedy bylo vhodné provést určité úpravy.

Uvedené výhrady nikterak nezpochybňují kvality předložené disertace. Jsou jen námětem k úvaze a případnému zapracování. Disertační práce M. Chocholatého představuje plnohodnotný historiografický výkon, dle mého názoru splňuje všechna kritéria kladená na tento typ kvalifikačních prací, a proto ji plně doporučuji k obhajobě.

V Praze, dne 31. 12. 2018

prof. PhDr.  Jančík, CSc.